

OMONILLA MADAYEV – ADABIYOTSHUNOS

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i01.016>

Mamlakat Qaxramon-qizi Mamadaliyeva
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Omonilla Madayevning buyuk shoir Alisher Navoiy faoliyatini tizimli o'rganganligi va olimning "Navoiy suhbatlari" asari nafaqat tarixiy va adabiy manba sifatida, balki pedagogik va ma'naviy tarbiya vositasi sifatida ham alohida ahamiyatga ega ekanligi haqida ham so'z boradi.

Kalit so'zlar: tarixiy, qalb, yaxshilik, vaqt, shahmat

OMONILLA MADAYEV - LITERATURE SCIENTIST

Mamlakat Qakhramon-kyzi Mamadaliyeva
Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after
Alisher Navoi

Abstract: This article discusses the systematic study of the work of the great poet Alisher Navoi by Omonilla Madayev and the special importance of the scholar's work "Navoi's Conversations" not only as a historical and literary source, but also as a pedagogical and spiritual education tool.

Keywords: historical, soul, goodness, time, chess

Navoiy hamisha xalq himoyachisi bo'lib yashagan. G'iyosiddin Xondamirning ma'lumot berishicha, Sulton Husayn Boyqaroning ko'ngliga Xorazm viloyatini obod qilish fikri kelib, Xurosondan uch ming xonadonni u yerga ko'chirish haqida farmon chiqaradi. Farmonga binoan uch ming xonadon a'zolari, ko'chlari, bor-yo'qlari bilan minglab chaqirim yo'lni azobda bosib o'tishga majbur edi. Bu haqida xabar topgan Navoiy bu farmonni bekor qildirish uchun shoh huzuriga o'n bir martta kiradilar. Bu naqadar katta jasorat edi. Husayn Boyqaro xalq homiysi iltimosini qisman bo'lsa ham bajaradi. Xorazmga uch ming emas, mingta xonadon ko'chiriladi.[6 -95] Tarixchi Xondamir yana bir voqeani ham keltiradiki, unda ham hazratning oliyjanob ekanligidan darak beradi. 1500-yil iyul-avgust oylarida amaldorlar zarur harajatlar uchun yuz ming dinor miqdorida pul undirish zarurligini ma'lum qilishganda ellik ming dinori Hirot atrofidagi boylardan va yana ellik ming dinori Hirot aholisidan to'plashga qaror qilinadi. Bu masala yuzasidan noiblar Hazrat huzurlariga borganda, shoir: "Shu paytda xalqqa o'rinsiz soliq solinishini oliy manzilatli Sohibqiron saltanati

uchun munosib ish deb bilmayman", -deb o'sha pulni o'z yonlaridan to'lab yuborganlar. Hazrat Navoiy xalqi uchun muqaddas Haj ziyoratiga ketayotganlarida yordam so'rab borgan yurtldoshlariga: "Mo'minlar qalbiga xursandchilik kiritish butun odamlar va jinlarning qilgan ibodatidan yaxshiroqdir -degan hadisga asoslanib, sizning iltimosingizni ijobat etishga loyiq deb topdik va bandalarning manfaatini ko'zlab, bus afar ham ushbu istagimizdan qaytdik", [6-117]-degan javoblari bu ulug' insonning qanday ekanligini ko'rsatib beradi. Shoir o'z yurti va xalqi orasida adolat, ezgulik, tinchlik, najot ramziga aylangan. Bunday sharaf har kimga ham nasib qilavermaydi. [4-100] Tarixchilarning ma'lumotiga ko'ra, qurilishlar tugallanishi oldida Hazrat tashrif buyurar, ko'pincha etagini qayirib, boshqalar qatori ishlardi. Bir necha kunlar orasida me'morlar, ustalar, hunarmandlarni qimmatbaho kiyimlar bilan mukofotlagan. Ishi barakali muhandislar, qo'li gul ustalarni, naqqosh san'atkorlar, sangtaroshlarni doimiy ravishda rag'batlantirib turilgan. Natijada ba'zan besh yillik reja bilan boshlangan qurilishlar bir yil ichida bitkazilgan. [6-73] Zahiriddin Muhammad Bobur "Boburnoma"da shunday degan: "Ahli fazl va ahli hunarg'a Alisherbekdek murabbiy va muqavviy (madad berguvchi) ma'lum emaskim, hargiz paydo bo'lmish bo'lgay". [5-233] Beshinchi suhbat orqali Omonilla Madayev o'quvchiga hayotda chinakam inson bo'lishni, xalqqa doim yordam berishni, uning dardi bilan yashash ulug' saodat ekanligini, buyuk bobomiz timsoli orqali gavdalandirgan. Oltinchi suhbat: "Alisher Navoiy-ruhshunos" deb nomlanadi. Bu suhbatda Navoiy uning muhlislariga ruhiy holatlarda yordamga kelishi tasvirlangan. Chunki bu murakkab hayotda insonning boshidan har xil holatlarni o'tkazadi. Goh quvonchdan porlasa, goh g'amdan qaddi bukiladi. Shunday sharoitda bizga Navoiyning shu baytlari malham bo'la oladi.

Chu oxir bo'lur biz adam, ey rafi,

G'animat tutoli bu dam, ey rafi! [3-462]

Olim Omonilla Madayev bu baytni shunday izohlaydi: "Yorug' dunyodagi inson hayoti abadiy emas. Inson borki, bandalikni bajo keltirishga, vafoti qonun ekanligini tan olishga majburdir. Hayoti davomida har bir daqiqani g'animat bilishi kerak". Vaqt hech qachon ortga qaytmaydigan imkondir. Bu haqida ulamolarimiz shunday deyishgan: "Vaqt qilich kabidir, agar sen uni kesmasang, u seni kesadi". Alisher Navoiy ham quyidagi baytda inson hayotidagi turli holatlarda ham vaqtning qadrlashiga ishora qiladi.

Bu bir damki, xushvaqtlig' berdi dast,

Tarab jomidin aylagil o'zni mast. [1-29]

O'quvchiga oson bo'lishi uchun olim bu baytni ham go'zal sharxlaydi. Agar sen hayotda ekanligingga shukr qilsang, vaqt, sabr seni tashvishlaringdan xoli etadi. Agar yashayotganidan xursand bo'lsang, shodlik jomi senga sabr bersa, yomonliklar chekinadi. Kitobxon olimning sharxlari asosida Navoiy ijodi osongina tushuna oladi. Uning vaqt va uning qadri haqidagi qarashlarini bugungi kunga solishtirish orqali

o'quvchi ongiga yuqtiradi. Adabiyotshunos Navoiyning hayot tarozisidan o'tgan hikmatlar faqat o'zbek ma'naviy olamini emas, balki jahon xalqlarining ma'naviyatiga hissa qo'shganini ta'kidlaydi.

Olam ahli bilingizkim, ish emas dushmanlig',

Yor o'lung bir-biringizgakim, erur yorlig' ish. [2-16]

Omonilla Madayev har bir baytni sharxlab, uning ma'nosini o'quvchi ongiga singdirishga harakat qiladi. Olim bu baytga shunday izoh beradi: " Inson dunyoga yaratuvchilik vazifasini bajarish uchun kelgan. Aqli, zakovati, jismoniy kuchi, ma'naviy imkoniyatini faqat ilm-fan taraqqiyotiga, madrasalar qurishga, daladan mo'l hosil olishga, zamondoshlarga huzur bag'ishlovchi bog'lar yaratishga ishlatishi kerak. Yaratilgan moddiy va ma'naviy boyliklarni yo'q qiluvchi urushlarning keragi yo'qligini",-aytadi.[4-109] Olim bu suhbat orqali kitobxonga Navoiyning asarlari sodiq do'st ekanligini uqtiradi. Uning dostonlarini "ruhshunoslik sirlarini o'zida mujassam etgan badiiy asarlar",-deb ta'riflaydi. Olim yettinchi suhbatda Alisher Navoiyni o'zbek adabiy tilining asoschisi sifatida ta'riflaydi, uning o'zbek tiliga qo'shgan ulkan hissasini misollar yordamida tushuntiradi. Olim Navoiyning o'zbek tilini ko'klarga ko'targanini, uning milliy tilga keltirgan ta'rifidan ham anglash mumkinligini aytadi. Uning aytishicha, ravshan va ravonligi, uslubning chiroyliligi jihatidan arab tili nihoyatda ziynatlangandir. Arab tilidan so'ng uchta til asl va mo'tabardir. Ular turkiy, forsiy va hindiy bo'lib, Nuh payg'ambarning uch o'g'li Yofas(turk), Som (fors), Hom (hind) nomlari bilan bog'lanadi.[4-120] Olimlar adibning yigirma ikki asari borligi va ulardan yigirmatasi turkiy tilda, faqat ikkitasigina forsiy tilda yozilganini ta'kidlashadi. Bu esa Navoiy hazratlarining ona tilimizning himoyachisi ekanliklariga ishora qiladi. Navoiy tilimizning ustunligi boshqa tillardan qolishmasligini o'zining yozgan ijod mahsullari bilan ko'rsatadi. Avvalo turkiy tilda g'azallar yozadi. Uning g'azallari mavzusi oldingi shoirlar kabi ishq-muhabbat, Allohga murojaat, Allohga sodiqlik, adolat, zamon mavzulari bilangina cheklanib qolmay, janr va mavzu ko'lamini kengaytirdi, yangi-yangi hayotiy muammolarga murojaat qildi, g'azallarida ijtimoiy hayot, insonlar o'rtasidagi munosabatlar sharhi, inson, adolat, vatan kabi tushunchalar aks etdi. Ilgari surilgan mavzularni mukammal yoritishga urinish oqibatida voqeaband g'azallar vujudga keldi. Omonilla Madayev shoir asarlarini o'qigan kitobxon o'zini qiynab yurgan hayotiy vaziyatlarga yechim topa olishini ham ta'kidlaydi.

Shah yonin farzin kebi kajlar maqom etmish, ne tong,

Rostravlar arsadin gar tutsalar ruhdek qiroq.[2-252]

Omonilla Madayev bu baytning tarixini 1487-yil Navoiyning Astrabodga hokim qilib yuborilishi bilan bog'laydi. Majdiddinga o'xshagan shaxslar o'z manfaatlari uchun harakat qiladilar va shoh yonida turadilar. Navoiy esa iymonli, to'g'riso'z bo'lganligi uchun uni podshoh o'zidan uzoqda saqlashni afzal ko'radi. Baytda

jamiyatdagi nuqsonlardan biri shahmat o'yini orqali ochib berilgan. Qirol-shoh (donalar oq bo'lsa, shoh qora katakda, donalar qora bo'lsa shoh oq katakda joylashadi) uning chap tarafidan farzin-vazir o'rin oladi. Farzin taxtaning vertikal, gorizontol, diagonal kataklar bo'ylab harakat qiladi. Shoir bu holatni hisobga olib, xiyonat yo'lini ham nazarda tutadi. Chunki farzin o'ngga, chapga, to'g'riga yura oladi. Ammo to'ra (ruh) vertikal va gorizontol harakat qiladi. Navoiy ruhning faqatgina to'g'ri yurishiga urg'u beradi, u egri yo'ldan uzoqda, shuning uchun ham shoh bu sipohni eng chekkaga chiqarib qo'ygan,-deb afsuslanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdulfattoh Abu G'udda Ulamolar nazdida vaqtning qadri.-Toshkent,-Munir,2024.29-b
2. Alisher Navoiy.Mukammal asarlar to'plami.Uchinchi jild. Xazoyin ul-maoniy. G'aroyib us-sig'ar. Toshkent. Fan,1993.216-b
3. Alisher Navoiy.Mukammal asarlar to'plami.O'n birinchi jild.Xamsa. Saddi Iskandariy. Toshkent. Fan,1993.468-b
4. Madayev O. Navoiy suhbatlari. T.: O'qituvchi,-2018 B-100
5. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma.-Toshkent,-Fan,1960.233-b
6. G'iyosiddin Xondamir. Makorim ul-axloq. G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.-Toshkent:2015,95-96-b